

Erih Eliša Samlaić

Tragično prekinuta sudbina prenosnika kultura

Jezična smrt u ustaškom logoru Jasenovac za vreme Drugog svetskog rata bacila je u zaborav i kompletno stvaralaštvo Eriha Eliše Samlaića (Erich Elisha Samlaich). Od Samlaićeve smrti do sada, koliko mi je poznato, tekstove o njemu objavili su jedino Aleksandar Šaron¹ i Branko Polić² (vidi spisak literature). Spominje ga, uz fotografije, i Danilo Fogel u knjizi *Jevrejska zajednica u Zemunu*. Moj nesrećno objavljen tekst, štampan bez mog znanja, odobrenja i redigovanja u zagrebačkom časopisu *Ha-Kol*³ zapravo je skica scenarija za vođenje koncerta na kom je u Tel-Avivu 2004. izvedena Samlaićeva *Sefardska tema sa Balkana*.

U rukopisu Dr Jude Levija *Naši Jevreji u književnosti, nauci i novinarstvu, muzici, likovnoj umetnosti i glumi*, pripremljenom pred Drugi svetski rat (a sada se čuva u beogradskom Jevrejskom istorijskom muzeju), Samlaić se spominje kao „najmlađi, ali ... daroviti kompozitor“, literarni i muzički kritičar, dirigent i melograf.

U jerusalimskom Arhivu Eventov (Istorijski arhiv Udruženja useljenika iz Jugoslavije) pored teksta doktorske disertacije i četiri štampane Samlaićeve kompozicije, čuvaju se i izjave o njemu koje su napisali u Jerusalimu Mirko Hirschl (decembra 1955) Aleksandar Šaron (aprila 1957) i Leo Klopfer (16. VII 1978).

Transcontinental Music Publications iz Njujorka objavio je 2005. revidiranu i uređenu horsku partituru *Džunaj E.E.Samlaića* pod naslovom *Zhooni Na*.

Sefardsku temu sa Balkana izveli su violinistkinja Ženja Kozlovski i pijanista Boris Fajner u Tel-Avivu 2004; moju obradu ove kompozicije za sedam sintisajzera, izveli su učenici muzičke škole Yamaha u Beer-Shevi (Izrael) 2005, a obradu za harmoniku izveo sam u Tel-Avivu na promociji knjige Ženi Lebl *Do "Konačnog rešenja" – Jevreji u Beogradu 1521-1942* (prevod na hebrejski) 2006.

Samlaićevi tekstovi objavljeni su pre Drugog svetskog rata u časopisima *Omanut*, *Židov i Muzički glasnik*, a tekst *Sudbina Kol nidre melodije* nanovo štampan u zagrebačkom *Novom Omanutu* 2003.

Izdanja njegovih kompozicija naišla su na vrlo povoljan odziv prikazivača u domaćoj i stranoj štampi (Hans Nathan, Lazar Saminski, Mihajlo Lesjak, Žiga Hirschler i dr), a Vojislav Vučković je vrlo oštro reagovao na Samlaićevu brošuru *Muzika u Sovjetskoj Uniji*.

Njegovo ime nailazimo na internetskom spisku žrtava Jasenovca, kao i na spisku žrtava Holokausta jerusalimskog memorijalnog kompleksa Yad Va-shem.

I to je otprilike sve što je ostalo iza Eriha Eliše Samlaića, uz podatke koje sam dobio iz razgovora sa ljudima koji su ga poznavali - Danilom Fogelom iz Zemuna, Aleksandrom Šaronom iz Jerusalima i Helgom Ungar rođ. Blau iz Naharije (Izrael).

Zahvalan sam Ženi Lebl i Cvi Lokeru koji su mi omogućili uvid u materijale, na osnovu kojih je moguće sklopiti biografiju ovog tragično preminulog muzičara i pisca.

¹ Šanji Šaron: *Erich-Eliša Samlaić*, Bilten HOJ, tel Aviv, 1992, No.1, str.19-20; Aleksandar Šaron: *Zaboravljeni kompozitor*, Most, Tel Aviv, 2004, No.4, str. 34

² Branko Polić: *Židovski glazbenici – žrtve Holokausta*, Novi Omanut, Zagreb, 1995, No.12, str.9-10; Polić, Branko: *Habent sua fata documenta - pronađeni rukopis disertacije (1939.) Eriha Eliše Samlaića : O životu i djelu Vjenceslava Novaka*, Arti musices, Zagreb, God. 37(2006), br. 1

³ Dušan Mihalek: *Sviraj sad, Čifute*, Ha-Kol, Zagreb, 2004, br.84, str.35-39

Erih Eliša Samlaić je rođen 1913. u sremskom seocetu Karlovčić kraj Pećinaca i Rume (danas u Vojvodini, severna Srbija). Ime Eliša dobio je verovatno prilikom obrezivanja. Za oficijelna državna dokumenta, kako je tada bilo uobičajeno u Austrougarskoj, kojoj je pripadalo njegovo rodno mesto, dali su mu ime Erih (Erich). Nakon Prvog svetskog rata i stvaranja nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, porodica se nalazi u Zemunu, gde je otac Emanuel imao prodavnicu tekstila. Eliša je bio najstarije dete, a docnije su se rodile sestre Ruža (Roza) i Marija, i brat Hugo.

Daci Samlaićeve generacije vaspitavani su u školama u duhu "integralnog Jugoslovenstva", ali im je omogućeno i jevrejsko religiozno obrazovanje, i delatnost u organizaciji cionističkog podmladka. Bio je najbolji đak generacije tokom svih razreda u zemunskoj Gimnaziji, a usput učio i muziku kod Rikarda Švarca u beogradskoj muzičkoj školi *Stanković*.

Za četiri godine završio je studije i 1935. prešao u Zagreb, da bi spremao doktorsku disertaciju o životu i delu pisca i kompozitora Vjenceslava Novaka. U Zagrebu je bio dirigent jevrejskog hora *Ahdut* i sekretar mesečnika jevrejske kulture *Omanut*, koji je pokrenuo i svoju ediciju partitura i drugih izdanja.

Svirao je violinu i oženio se sa violinistkinjom Ljerkom Blau 1939.

Pisao je poeziju, prozu i tekstove o muzici, kao i o drugim temama. Kompozicije su mu izvođene u Zagrebu, Beogradu, Zemunu, Bukureštu, Jerusalimu...

Doktorsku disertaciju odbranio je u Beogradu 1940. Rukopis pripremljen za štampu izgoreo je u Narodnoj biblioteci prilikom bombardovanja Beograda 6. aprila 1941.

Muzičar i književnik, Jevrejin i „integralni Jugosloven“, Zemunac i Zagrepčanin – kao da je bio predodređen za komparacije, sinteze i prenošenje raznih kultura.

To potvrđuje već i jedan od njegovih prvih tekstova u *Omanutu* 1936. Pod naslovom *Sudbina Kol nidre melodije* on skicira nastanak i razvoj ove popularne melodije jevrejskog bogoslužjenja i donosi svoj zapis sefardske melodije iz Beograda.

Sefardske religiozne melodije iz Beograda Samlaić je melografisao prema pojanju bivšeg beogradskog rabina Šaloma Russoa. Ovu zbirku predao je Srpsko-jevrejskom pevačkom društvu (SJPD), koje nije uspelo da je objavi. Na osnovu tih zapisa SJPD je 1940. objavilo *Pizmonim za Simhat toru*, u harmonizaciji (za mešoviti hor) kompozitora Erwina Lendvaija. Mada kompletna zbirka nije mogla da bude objavljena, Samlaić je bio zadovoljan i ovim malim izdavačkim poduhvatom, jer mu je cilj – kako je pisao u zagrebačkom *Omanutu* – bio da se „izda cijeli rukopis sa svima zapisima, koji su u zbirci dati jednoglasno, bez pratnje i bilo kakve obrade, tako da će se onda i drugi kompozitori moći da posluže sakupljenim materijalom i da ga obrađuju vokalno (kao što sam to ja učinio sa mojim „Jitgadal“-om za glas i klavir) ili instrumentalno (moje dvije piесе za violinu i klavir, sve u rukopisu). Da će pojedini kompozitori obrađujući ove napjeve prilaziti materijalu na različit način, već prema svojoj kompozitorskoj tehnici i idejnom gledištu koji zastupaju u obradi narodnih napjeva, to je van svake sumnje“.⁴

⁴ Es (Eliša Samlaić): *Pizmonim za Simhat toru*, Omanut, Zagreb, 1940, No. 1, str. 29

Nagoveštavajući razne moguće jevrejske i ne-jevrejske uticaje na formiranje melodije *Kol nidre* (vizantijske, ciganske, maranske, minezengerske i drevne hebrejske), on zaključuje:

„Kada bi naša glazba kojim slučajem bila izdvojena, potpuno čista od svakog stranog utjecaja – trebalo bi je se odreći, jer ona onda ne bi bila odraz svih neprilika kroz koje je prošao židovski narod“.

Autor je tada imao 23 godine.

U *Jevrejskom kalendaru* za 1936-37. godinu on objavljuje *Dve tradicionalne sinagogalne melodije (Maoz cur i Adir hu)*, po Samuelu Guttmannu, oslanjajući se na istraživanja Birnbauma. Na taj način širokom krugu čitalaca omogućava da svoje omiljene religiozne melodije vide i u notama, što je bio pionirski korak u istoriji jevrejske muzike na tlu Jugoslavije. U kratkom propratnom tekstu on ponovo ukazuje na razne uticaje kroz koje su ti religiozni napevi prolazili, nagoveštavajući jednu od osnovnih misli svojih budućih etnomuzikoloških tekstova: da je jevrejska muzika uvek u procesu, previranju, pod najrazličitijim mogućim uticajima, ali i da često tvrdokorno čuva (i ne zaboravlja) svoje tradicionalne korene.

Posebno su zanimljiva njegova poređenja aškenaskih i sefardskih melodija. Rođen u aškenaskoj porodici, u Zemunu, gradu u kom je tradicionalno bila zastupljena i sefardska jevrejska opština, on je podjednako dobro poznao oba ova glavna pravca judaizma, mada nam nije poznato da li je znao i jidiš i ladino jezik. U svakom slučaju, iz njegovih tekstova se može utvrditi da je dobro poznao drevni hebrejski jezik svetih jevrejskih molitvi.

Tekst *Komparativni prilog proučavanju naših sefardskih religioznih napjeva – „El nora alila“* motiv (*Omanut* 1940, No. 1, str. 11-15) predstavlja mladog autora već kao zrelog muzikologa. Zapravo je to verovatno najkompletniji tekst o jevrejskoj sefardskoj muzici objavljen na području bivše Jugoslavije do tog vremena⁵.

Posebnu vrednost tekstu daju notni primeri. Pored već ranije objavljenih melografisanih zapisa ove melodije iz pera Idelsohna (Maroko), Aguilara - de Sola (London) i Rothmüllera u Ediciji *Omanut* (Sarajevo), Samlaić donosi i svoj zapis iz Beograda, kao i zapis koji je Theodor Fuchs načinio, na njegovu molbu, u Carigradu.

Samlaić ističe da je sefardska religiozna muzika za folklorno ispitivanje daleko značajnija od popularnih romansi. Do sada su obavljene tek najelementarniji, tj. sakupljački radovi, a „na Balkanskom Poluotoku i u Turskoj ovi radovi još nisu izvršeni“.

„Već prva znanstvena ispitivanja sefardskog religioznog folklora ustanovila su veliku šarolikost i raznovrsnost zapisanog materijala. Na sefardsku religioznu muziku utjecale su prije svega svjetovne romanse, i to najviše kod t. zv. pizmonim, a zatim i narodna muzika okolnih naroda: arapska u Sjevernoj Africi i turska u balkanskim krajevima“. Hazani, profesionalni sinagogalni pevači, unose ove uticaje uglavnom u molitve u obične dane, petak, subotu... Međutim, na najveće blagdane („Jamim noraim“) otpor slušalaca protiv svake novine bio je najjači – i zato u tim napevima nailazimo i na izrazite podudarnosti bez obzira na geografsku udaljenost.

⁵ Ozbiljniji tekstovi o jevrejskoj muzici pojavljuju se u Jugoslaviji tek nakon 1920, kada je Žiga Hirschler objavio zbornik *Židovske narodne pesme* i nakon pojave *Mesečnika jevrejskih kantora Jugoslavije (Monatsschrift der jüdischen Kantoren)* 1928.

Molitva *El nora alila* je upravo takva, kada se na najsvetiji dan u godini, Jom kipur, vernici pred poslednju molitvu obraćaju Gospodu Bogu Najvećem da prihvati njihovo pokajanje.

Upoređujući navedene melografske zapise, Samlaić zaključuje da „očigledno imamo posla s jednim motivom koji potiče iz zajedničke stare postojbine“ (pri čemu misli na Španiju pre izгона 1492), „dakle prije kojih 450 godina, i to u obliku koji je gotovo isti onakav kakav mora da je bio dok se još pjevao u staroj postojbini... To znači da je sve ono što se obično uzima kao tipično u sefardskoj religioznoj muzici (prekomjerna sekunda, koja je isto tako malo tipična kod Sefarda kao i kod Eškenaza; istočnjačko ukrašavanje osnovnoga tona itd.) tek produkt kasnijih vremena i da su najstariji napjevi, prije nego što su potpali pod utjecaj arapske i španske muzike, morali imati svoj specifičan miran i jednostavan karakter“.

U tekstu *Fantastični put jednog muzičkog uticaja (Omanut 1937-38, str. 274-278)* do punog izražaja dolazi Samlaićev talenat i kao književnika, i kao muzičara.

Pokušavajući da objasni orijentalne uticaje kojima je prožeta hasidska popevka⁶, autor daje „skicu za jednu naučnu studiju, ili materijal za jedan roman“. Pokušava da objasni gotovo neverovatan put kojim su orijentalne melodije sa Bliskog Istoka tokom XVII i XVIII veka stigle do današnje Ukrajine, Poljske, Belorusije, Litve, Rusije...

„Put kojim je taj orijentalni uticaj ulazio u hasidsku popevku mogao je biti sasvim običan. Na godišnjim sajmovima, u životnom svakodnevnom dodiru, koji je i pored izdvojenosti postojao među jevrejskim i nejevrejskim svetom, on se lagano i neosetno uvlačio u nju. Ali dopušteno je ipak sagledati dublje u mistične dubine ovih staza, odabrati jednu od njih, najneobičniju, najfantastičniju, i krenuti njome od njenog početka do utoka“.

Fantazija počinje godinu dana pred sudbonosnu 1666. godinu u kojoj lažni jevrejski Mesija, Šabtaj Cvi (Sabbatay Zevi, Sabataj Cevi), očekuje ostvarenje svoje mesijanske uloge. On se u Kairu ženi Sarom, bivšom prostitutkom iz Amsterdama i Livorna, rođenom u Poljskoj. Nakon što se njegova mesijanska uloga ne ostvaruje i time razočarava svoje mnogobrojne sledbenike, Šabtaj Cvi u Carigradu prelazi u islam i biva sahranjen u Ulcinju. Sara se, ni kao žena „Mesijina“, nije odrekla svog ranijeg života. Na orgijama koje su iz Livorna preseljene u Kairo, „odzvanja sada žarka pesma istoka pomešana sa jednoličnom lamentacijom pobožnih psalama“.

Haim Malah zvani Mehaleh, vatreni pristalica učenja Šabtaja Cvija, objavljuje, međutim, da će se proročanstvo o Šabtajevom mesijanastvu ostvariti nakon 40 godina i sa 1500 fanatičnih sledbenika kreće iz Poljske put Jerusalima da bi to tamo dočekaio 1706-tu. Malahove pristalice obavljale su i dalje svoja simbolička bogoslužnja ekstatično plešući. Ples se iz kuće nesretnog Mesije preneo i na njegove naslednike. Sjedinjen ples sa pesmom nastavio je da stupa „pokročenom stazom“.

Šabtajevu sektu prenosi u Poljsku Jakob Frank nakon pola stoleća.

„I sada se javlja druga žena u ovoj famoznoj kronici, njegova krasna kćer Eva (Hava). Umesto posta i telesnog mučenja frankisti su propagovali raspuštenost i erotsku razuzdanost: kroz vrata greha vodio je put k izbavljenju... Žena je stajala u centru njihovih mističnih ceremonijalnih orgijanjanja. Divna Eva vodila je u tome glavnu

⁶ Hasidizam je pokret religioznih Jevreja Istočne Evrope koji potiče od rabina Israhela ben Eliezera (1698–1760), poznatog kao *Ba'al Shem Tov*

reč. Trans, pomešan sa pesmom, prenetom iz žarkih predela Cevijeve postojbine, prelazio je na svom vrhuncu u erotsku raspojasanost i razularenost“.

Frank je sa porodicom i Evom prognan, ali je posle 1772. stigao u Beč.

„Tu je lepa Eva odigrala poslednju igru u svom životu. Drugi partner nije bio niko drugi do savladar Marije Terezije, njezin sin, docnije Josip II... Zbog veze Josipove s Evom, Frank je morao da se seli sa svojom porodicom“.

Lepa Eva umrla je u najvećoj bedi, ostavljena i zapuštena 1816. godine. Međutim, „običaj služenja Bogu uz ples i pesmu nije se izgubio. On je prešao na novi mistični pokret što se rodio u krilu istočnog jevrejstva“ – hasidizam.

„Ako danas u tim divnim hasidskim melodijama čujemo i koji prizvuk orijentalne čulnosti ko zna ne potiče li on još iz odaja Sare, treće žene orijentalnog mesije Sabetaja Cevija.

Skica za jednu naučnu studiju, ili materijal za jedan roman ?!“

Čudne puteve kojima je prolazila jevrejska muzika i umetnost, njenu samosvojnost i tesnu vezu sa drugim narodima dijaspore trudio se Samlaić da ukaže i u svojoj dirigentskoj delatosti – npr. tematskim koncertom sa horom „Ahdut“ (Jedinstvo) u Zagrebu 22. II 1940 - *Psalmi kroz vjekove*.

Takav sistem razmišljanja srećemo i u njegovim kompozicijama. Pod uticajima Stravinskog i Bartoka, on drevne melodije, koje je sam melografisao, tretira modernim kompozicionim tehnikama. Kao kod Janačeka, ove melodije se neprestano pojavljuju uvek u novoj modifikaciji, uvek u novoj varijanti – poput putovanja kroz prostranstvo i vreme razvoja jevrejske narodne i religiozne muzike.

U kratkom razdoblju u kom je objavljivao svoje članke (1933-40) Eliša Samlaić je, iako mlad, izrastao u najznačajnijeg tumača jevrejske muzike na jugoslovenskim prostorima. Njegova *Edition Omanut*, u doba širenja fašizma u Evropi, postaje još jedina oaza izdavaštva jevrejske muzike na Starom kontinentu. U svojim tekstovima on ukazuje na svu iskrivljenost nacističke rasističke ideologije, ne štedeći pri tom ni drugu pogubnu ideologiju tih vremena - sovjetski komunizam (zbog čega se zamerio Vojislavu Vučkoviću).

Ipak, nespreman dočekuje napad Nemačke na Jugoslaviju.

Sa suprugom Ljerkom pred ustašama beži u Zemun, gde upravo umire njegov otac. Međutim - i tamo su stigle ustaše. Eliša i Ljerka pokušali su maja 1942. da se prebace do Jadrana, da bi prebegli u Italiju. Međutim, na sarajevskoj železničkoj stanici ustaše su spazile dvoje mladih, maskiranih u seljačka odela, ali sa violinama - i odmah shvatile da se radi o Jevrejima. Poslali su ih u Jasenovac. Tamo se našla i cela porodica - i iz Zemuna i iz Zagreba, kao i Elišin učitelj Rikard Švarc. Sve su ih poubijali.

Među preživelim žrtvama Holokausta i danas kruži legenda da su ustaše Eliši priredile 1944. specijalnu orgiju.

Napravili su, navodno, lomaču, stavili ga na nju, zapalili, a onda mu dobacili violinu i rekli - Sviraj sad, Čifute!

A on je uzeo violinu i počeo da svira – *Hatikvu (Nadu)*, današnju izraelsku himnu.

I tako je sa tom melodijom izgoreo, u svojoj 30. godini.

Istinost ove legende porekli su i negirali kako preživeli članovi porodice, tako i prijatelji, pa i Aleksandar Šaron, koji je to svojevremeno zapisao. U romanu Aleksandra Petrova *Kao zlato u vatri* ima potresna scena smrti Monike koja neobično podseća na ovu legendu, mada je čista piščeva fikcija. Ništa nije dokazano – ali je puno zaboravljeno: pre svega, Eliša Samlaić je potpuno izostavljen iz svih leksikona, enciklopedija i udžbenika istorije na tlu bivše Jugoslavije, kao i sa koncertnih programa.

Ovaj tekst pokušaj je da se spase od zaborava.

© 2008 by Dushan Mihalek

LITERATURA O ERIHU ELIŠI SAMLAIĆU

Fogel, Danilo: *Jevrejska zajednica u Zemunu: hronika (1739-1945)*, Zemun 2002.

Hirschl, Mirko: *Dr Erih-Eliša Samlaić* (rukopis), Arhiv Eventov, Jerusalem, decembar 1955.

Šaron, Aleksandar: *Elisa Erih Samlaic* (rukopis), Arhiv Eventov, Jerusalem, aprila 1957.

Klopper, Leo: *Pismo Jakiru Eventovu o Samlaiću* (rukopis), Arhiv Eventov, Jerusalem, 16.7.1978.

Levi Dr Juda: *Naši Jevreji u književnosti, nauci i novinarstvu, muzici, likovnoj umetnosti i glumi* (rukopis), Jevrejski istorijski muzej, Beograd

Mihalek, Dušan: *Sviraj sad, Čifute*, Ha-Kol, Zagreb, 2004, 84, 35-39 (objavljeno neredigovano, nedopunjeno, bez autorovog znanja i saglasnosti)

Polić, Branko: *Židovski glazbenici – žrtve Holokausta*, Novi Omanut, Zagreb, 1995, 12, 9-11

Polić, Branko: *Habent sua fata documenta – Pronađeni rukopis disertacije (1939.) Ericha Eliše Samlaića: O životu i djelu Vjenceslava Novaka*, Arti Musices, Zagreb, 2006, 1, 79-92

Šaron, Aleksandar (Šanji): *Erich-Eliša Samlaić*, Bilten, Tel Aviv, 1992, 1, 19-20

Šaron, Aleksandar (Alexander): *Zaboravljeni kompozitor*, Most, Tel Aviv, 2004, 4, 34

Вучковић, Војислав: „Музика у Совјетској Унији“ (В.Самлаић, Загреб 1940; Наклада књижаре А. Блау), Живот и рад, XIV, књ. XXX, мај-дец. 1940, св. 32-39

Приказ Елиша Ерих Самлаић: *Две сефардске песме* за виолину и клавир – Izdanje "Transcontinental music corporation", New York (nepoznato iz kojih novina, potpisan SS).

Inozemna štampa o prošlogodišnjim muzičkim izdanjima Edicije Omanut, Omanut, Zagreb, 1937-38, str. 63-64 (Dr. Hans Nathan iz Bostona o Džunaj)

Američki časopis o našim kompozitorima, Omanut, Zagreb, 1937-38, str. 344 (Lazar Saminski o Samlaiću)

Bilješke, Omanut, 1939, str. 11 – o izvođenju Džunaj u Jerusalimu

Muzičke vijesti, Omanut, 1940, str. 175 (o izdanjima Transcontinental, Žiga Hirschler)

(Objavljeno u: *Erich Elisha Samlaich - The tragic fate of a culture bearer*, Musical Folklore As A Vehicle?, Belgrade, 2008, 169-178)